

AKSARAY İLİ KENT MERKEZİNDEKİ ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ MİMARİ MİRASININ İNCELENMESİ¹

An Examination on Architectural Heritage of Early Republican Period in the City Centre of Aksaray

Mehmet ÖZER
Mimarlık Anabilim Dalı

Duygu SABAN
Mimarlık Anabilim Dalı

ÖZET

Bu çalışmada 1920 yılında il olan Aksaray'da Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş resmi ve idari amaçlı mimari ürünlerin özellikleri, bu yapıların tarihi çevre ile ilişkileri ve konumları, restorasyon aşamaları, önceki ve şimdiki durumları incelenmiştir. Çalışma kapsamında ulaşılabilen eski fotoğraflar, yapılara ait rölöve çizimleri, restorasyon ve restitüsyon projeleri ile arşiv taraması sonucunda elde edilen belgeler kullanılarak içerik analizi yapılmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen ve Aksaray İli kent merkezinde yer alan yapıların, inşa edildikleri dönemde etkili olan 1.Ulusal Mimari Akımı'nın karakteristik özelliklerini barındırdıkları tespit edilen araştırma sonucunda Aksaray kent merkezindeki Erken Cumhuriyet Dönemi yapılarının aynı zamanda özgün yerel özellikler de barındırdıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aksaray İli, Erken Cumhuriyet Dönemi, Mimarlık, 1.Ulusal Mimari Akımı

ABSTRACT

This study examines the official and administrative architectural heritage that were built during the Early Republican Period in the city of Aksaray, which was defined as a province in 1920. The study focused on architectural features, contextual characteristics and restoration processes of the selected buildings. In order to undertake the examination old photos, surveys, restoration and restitution projects of the buildings are used as well as archival records, and content analysis was conducted.

The examination revealed that Early Republican examples in the city centre of Aksaray reflected the characteristics of the 1st National Movement which was effective then. The study also revealed that the buildings included local architectural features that can be considered unique.

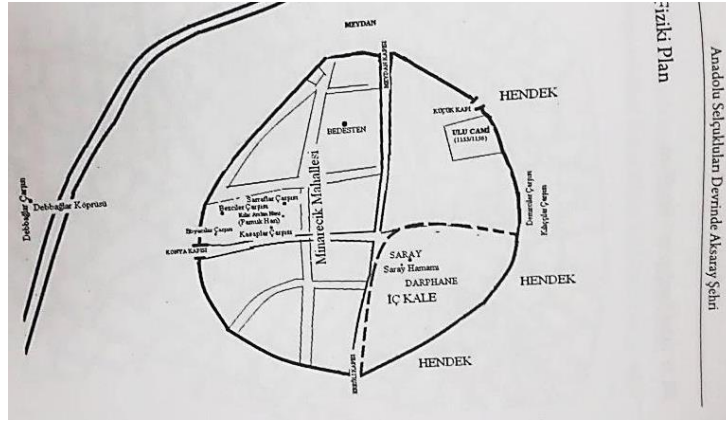
Key Words: The City of Aksaray, Early Republican Period, Architecture, 1st National Architectural Movement

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Anadolu'da on bin yıllık geçmişiyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Aksaray'da Cumhuriyet döneminde inşa

¹ Aynı başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

edilmiş eğitim, sanayi ve idari mimari ürünleri incelemektir. Aksaray'ın 1920 yılında il olmasıyla birlikte şehirde hızla imar faaliyetleri başlamış, 1920 ile 1930 yılları arasında çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Bu tarih aralığı dönem itibariyle ülkeyi etkisine alan I. Ulusal Mimari Akımı'nın öncülüğünde mimari yapıların inşa edildiği dönem olduğundan söz konusu akımın Aksaray'daki yapılar üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Çalışma kapsamında Aksaray ilinin Selçuklu döneminden itibaren kent merkezini şekillendiren, günümüzde kalıntıları kalmayan ancak tarihi belge ve araştırmalarda varlığı ispatlanan Kaleiçi (Şekil1.) ve bitişiğindeki Cumhuriyet dönemi yapılarının mimari özellikleri, bu yapıların tarihi çevre ile ilişkileri ve konumları, yapıların gördüğü restorasyon aşamaları, önceki ve şimdiki durumları fotoğraf, röhlöve, belge ve projeler üzerinden incelenmiştir.

Şekil 1. Aksaray Kalesi şeması (Topal, 2009)

Materyal ve Metot

Materyal

Aksaray Kenti hakkında, Anadolu Selçuklu döneminden başlayarak günümüze kadar ki tarihi süreci kapsayan ilk vilayet gazeteleri, yayınlanan eserler, makaleler, kitaplar, seyahatnameler, vakıf defterleri ve yayımlanmamış bilimsel tezlerden faydalanılmıştır. Yerel gazetelerden olan Aksaray Vilayet Gazetesi, 1926-1928 yılları arasında Osmanlıca, 1928-1933 tarihleri arasında Latin alfabesi ile olmak üzere toplam 325 sayı halinde yayınlanmıştır. Çalışma kapsamında bu gazete ile çalışmada incelenen eserlerle ilgili yapı ve çevresini içine alan haritalar, hava fotoğrafları, uydu fotoğrafları gibi görsel malzemeler kullanılmıştır.

Yapılarla ilgili mimari proje, harita, imar durumları, kadastro paftaları ilgili Resmi Kurumlardan, Aksaray'ın 1967 tarihli ilk kadastro haritasının kent merkezini içine alan altı paftası ise Harita ve Kadaströ Aksaray İl Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Eserlerin bir kısmının çalışma döneminde restorasyonu yapılmış olduğundan, yapıların onarım öncesi ve sonrası projeleri ilgili kurumlardan temin edilerek, restorasyon raporlarındaki bilgilerden faydalanılmıştır. Buna ilave olarak, onarım gören eserlerin tamir aşamaları yerinde fotoğrafları çekilerek belgelenmiş,

kentte yaşayan, yapılar hakkında bilgi sahibi olan ve ilgili kamu yapılarında daha önce çalışmış kişilerle röportaj yapılarak söz konusu mimari eserler hakkında bilgi alınmıştır.

Metot

Çalışmada literatür taraması, içerik analizi, gözlemler ve röportajlar olmak üzere dört ana yöntem kullanılmıştır. Literatür taramasıyla Aksaray ve çalışmaya konu yapılarla ilgili araştırmalar derlenmiş, yapıların tarihçeleri ve geçirdikleri değişime dair yazılı kaynaklar incelenmiştir. Bu yöntemle elde edilen veriler, hava fotoğrafları, eski ve yeni haritalar ve yapılara ait çizimlerle desteklenerek yapıların özgün halleri ve geçirdikleri değişim görsel malzeme yardımıyla daha anlaşılır hale getirilmiştir. Çalışmaya konu olan tarihi yapıların planları, mekân organizasyonları, cephe düzenlemeleri, malzemeleri ve yapım teknikleri ile mimari ve yapısal özellikleri yerinde incelenmiştir. Bu aşamada ayrıca yapıları tanıyan ve dönüşümlerine tanık olan Aksaray sakinleriyle yapılan röportajlar da katkı sağlamış, yapılara dair detaylı bilgi ve geçirdikleri değişim ortaya konulmuştur. Gözlemler yoluyla ise yapıların bugünkü durumları belgelenmiştir. Yapıların inşa edildikleri dönemde etkili olan 1.Ulusal Mimari Akımı'nı yansıtıp yansıtmadıkları ise içerik analizi yöntemiyle ve karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Aksaray Kentinin Fiziki Özellikleri, Coğrafi Özellikleri, Yeri ve Konumu

Aksaray İli İç Anadolu Bölgesinin ortasında 33-35° doğu meridyenleri, 38-39° kuzey paralelleri arasında yer almaktadır. Doğusunda Nevşehir, güneydoğusunda Niğde, batısında Konya, kuzeyinde Tuz Gölü ve Ankara, kuzeydoğusunda Kırşehir illeri ile çevrilidir. İpek Yolu güzergâhı ve doğu-batı, güney-kuzey ana bağlantı yollarının kavşak noktası üzerindeki ilin yüzölçümü 7626 km², kentnin deniz seviyesinden yüksekliği 980 metredir (Aksaray Valiliği Çevre Durum Raporu, 2007-2008). 2017 yılı itibarıyla kent merkezinin nüfusu ise 213.000 kişidir.

Cumhuriyet Döneminde Mimari

Anadolu'da Cumhuriyet döneminde, kamu ve sivil mimari ürünlerin fazlaca yer aldığı şehirlerden biri de Aksaray'dır. İç Anadolu Bölgesinin ortalarında bulunan şehir, coğrafi konumunun uygunluğu, ulaşım ağları üzerinde bulunmasının avantajıyla Cumhuriyet döneminde önemli eserlerin inşa edilmesine sahne olmuştur.1920 yılında kentnin il olması ile yapılacak kamu ve eğitim yapılarının temellerinin atılması, yeni imar ve inşa sürecinde ilerlemeler kaydedilmesinde belirleyici unsur olarak kabul edilebilir. Bu dönem içerisinde ülkenin içinde bulunduğu kısıtlı imkânlarla rağmen, yeni Cumhuriyet şehri Aksaray'da; okul binaları, kütüphane, idari kamu yapıları ve sanayi yapılarının inşaatına başlanılmıştır. Bu zaman dilimi içerisinde, ülkenin genelini etkisine alan 1.Ulusal Mimari Akımı, Aksaray'daki eserlerin yapısal ve mimari özelliklerini de etkilemiştir.

I. Ulusal Mimari Akımı

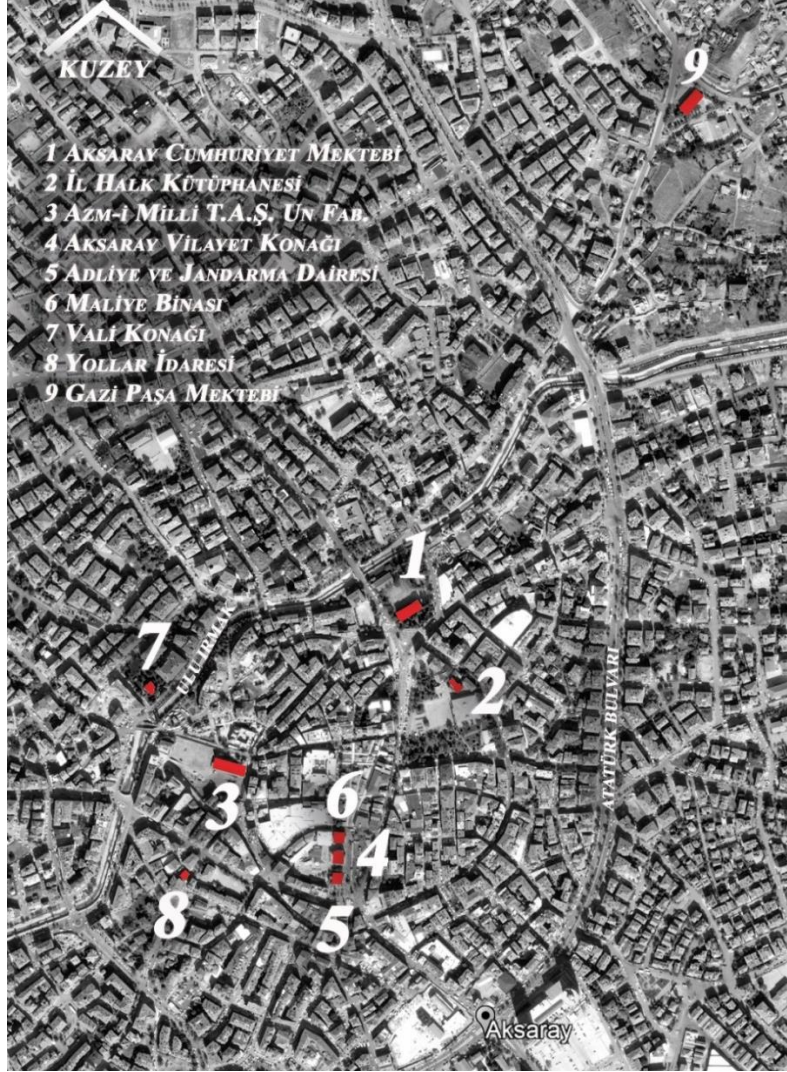
Erken Cumhuriyet Döneminde Aksaray'da inşa edilen mimari yapılar içerisindeki kamu ve eğitim yapıları incelenmeden önce, aynı dönem içerisinde Türkiye'de ortaya çıkan mimari akımlar ele alınmıştır. Genelde Cumhuriyet dönemi Türk mimarlığı, Aksaray'daki yansımaları üzerinden geniş bir perspektiften bakılarak incelenmiştir. Osmanlı Devletinin gerileme döneminden itibaren ülkenin içinde bulunduğu şartlar, siyasi, ekonomik ve mimari alandaki değişimler bu kapsamda değerlendirmeye çalışılmıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan ve 1930'lu yıllara kadar devam eden 'Türkçülük' akımı etkisiyle gelişen yeni Mimarlık akımı 'Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi' olarak adlandırılır. Bu dönemdeki mimari akım farklı isimlendirmelerle; Milli Mimari, Milli Mimarlık Üslubu, Milli Mimari Rönesans'ı, Neoklasik Üslup olarak da belirtilmektedir (Sözen,1984). Birinci Ulusal Mimari Akımı'nın ortak özellikleri plan ve cephelerin simetrik olarak tasarlanması, yapı ana girişlerinin kütlelerin tam ortasında yer alması, Selçuklu ve Osmanlı cephe süsleme elemanlarının kullanılması, cephelerin kat silmeleriyle bölünerek, düşey yönde üç ayrı üslupta üç farklı pencere stilinin kullanılması ve giriş cephelerinin yalnızca kubbelerle hareketlendirilmesidir (Sözen,1984; Alpagut, 2005).

Aksaray İli Kent Merkezindeki Erken Cumhuriyet Dönemi Yapıları

Çalışma kapsamında Aksaray İlinin kent merkezi ve yakın çevresinde dokuz adet yapı genel mimari özellikleri ile irdelenmiş, yapıların tamamının zemin kat planları, giriş cephelerinin çizimleri ve fotoğrafları, çizelge halinde ele alınmıştır (Şekil 2).

İncelenen yapılardan ilki Aksaray İdadi Mektebi'dir. Cumhuriyet Mektebi, Orta Mektep, Aksaray Lisesi olarak da adlandırılan yapı 1923-1926 yılları arasında inşa edilmiştir. Bodrum kat üzeri iki katlı, yığma taş duvar tekniğinde inşa edilen yapının, kat planları ve giriş cephesi I.Ulusal Mimari Akımı'nın etkisiyle simetrik olarak tasarlanmıştır. İncelenen bir diğer yapı 1924-1926 yılları arasında inşa edilmiş olan Aksaray İl Halk Kütüphanesi'dir. Bodrum kat üzeri tek katlı yığma taş duvar tekniğinde inşa edilen yapının planı simetrik tasarlanmamış, fonksiyona göre serbest plan şemasında yapılmıştır. İncelenen tek üretim yapısı olan Aksaray Azm-i Milli T.A.Ş. Un Fabrikası 1924-1926 yıllarında inşa edilmiş, iki bodrum kat üzeri dört katlı, dikdörtgen plan şemalı, un üretimi amacıyla Alman teknolojiyle inşa edilmiş bir yapıdır. Kent merkezinde Atatürk anıtının da yer aldığı Hükümet Meydanındaki üç adet yapının ortasında yer alan Aksaray Vilayeti Hükümet Konağı ise 1927-1929 yılları arasında inşa edilmiştir. Bodrum kat üzeri üç katlı, I.Ulusal Mimari Akımı'nın etkisinde kat planları ve giriş cephesi simetrik olarak tasarlanan bina 2014 yılında onarılmıştır.

Şekil 2. Çalışma kapsamında incelenen binalar (Google Earth haritası üzerine yazarlar tarafından düzenlenmiştir.)

Çalışma kapsamında incelenen diğer bir yapı 1927-1930 yılları arasında inşa edilmiş olan Adliye ve Jandarma Dairesi (Valilik Ek Bina)'dir. I.Ulusal Mimari Akımı'nın etkisinde kat planları ve giriş cephesi simetrik olarak tasarlanan bina, bodrum kat üzeri iki katlıdır. Aynı tarihlerde inşa edilen ve plan şeması Adliye ve Jandarma Dairesi ile benzerlik gösteren Maliye Dairesi ise bodrum kat üzerine iki kat inşa edilmiştir. Yine aynı tarihlerde inşa edilmiş olan Aksaray Vali Konağı

(Kültür Evi) ise bodrum kat üzerine iki katlı, iç sofalı plan şemasıyla tasarlanmıştır ve günümüzde Kültür evi(müze) olarak kullanılmaktadır. İncelenen yapılardan Yollar İdaresi (Aksaray Kültür ve Turizm Müdürlüğü) binası 1900-1910 yılları arasında inşa edilmiş, iki katlı ve avlulu yığma bir yapıdır. Son yapı ise 1928-1929 yılları arasına iki katlı, dikdörtgen plan şemalı ve Alman teknolojisiyle betonarme olarak inşa edilmiş olan Gazi Paşa Mektebi'dir.

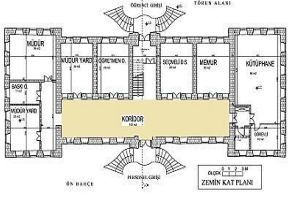
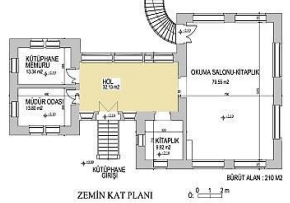
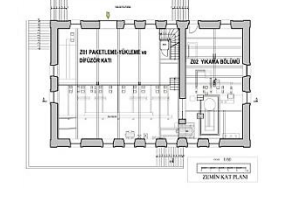
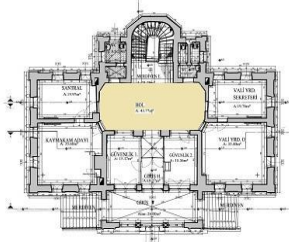
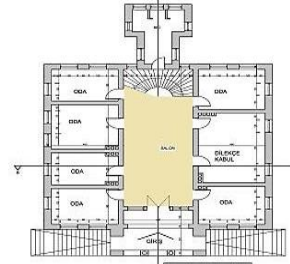
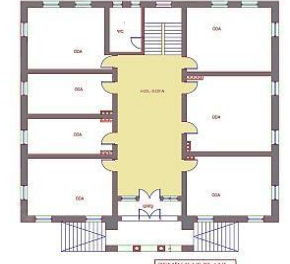
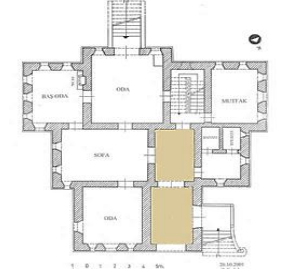
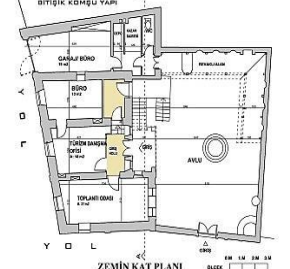
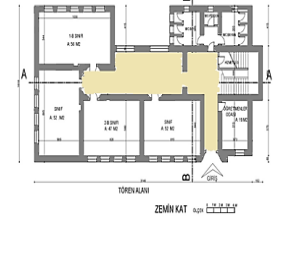
Değerlendirme ve Sonuçlar

Araştırma kapsamında plan şemaları ele alınan eserlerden Azm-i Milli Un Fabrikası dışındaki tüm yapılar, koridorun (hol) etrafında mekânların yerleştirildiği iç sofalı plan tipindedir. Aksaray İdadi Mektebi, Vilayet Konağı, Adliye-Jandarma Dairesi ve Vergi Dairesi'nin kat planlarında, yapı girişleri bina kütesinin tam ortasında tasarlanan simetrik plan uygulanmıştır. 1.Ulusal Mimarlık Akımı'nın temel özelliklerinden simetrik plan anlayışı söz konusu yapılarda belirgin bir biçimde görülmektedir. İl Halk Kütüphanesi ile Vali Konağı'nın kat planları fonksiyona göre şekillenmiş, organik ve serbest plan şemasına sahipken, Yollar İdaresi Binası'nın kat planı ise parselin cephe aldığı yola göre belirlenmiştir. Azm-i Milli Un Fabrikası Binası ve Gazi Paşa Mektebi'nin kat planlarında ise simetrik plan şeması uygulanmamış, dikdörtgen kütleli ve sade bir plan anlayışı benimsenmiştir (Çizelge 1).

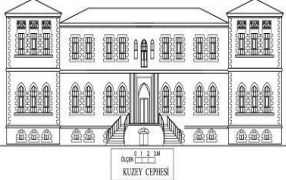
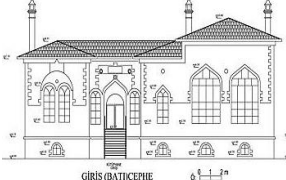
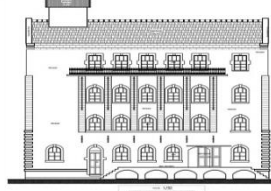
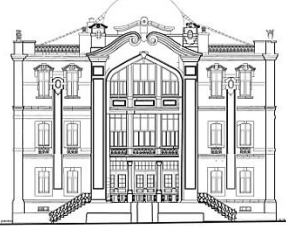
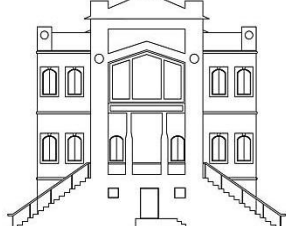
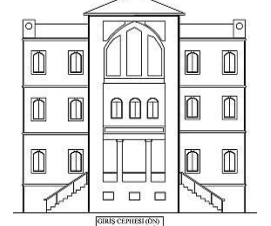

İncelenen yapılar cephe tasarımı ve süsleme elemanları bakımından farklılıklar göstermektedir. Gazi Paşa Mektebi dışındaki yapıların cephelerinde yöreye özgü doğal taş kullanılmış, Selçuklu ve Osmanlı cephe süsleme elemanları yerleştirilmiştir. Aksaray İdadi Mektebi, Hükümet Konağı, Adliye-Jandarma Dairesi ve Vergi Dairesi'nin anıtsal girişleri bina kütesinin ortasında, simetrik olarak tasarlanmıştır. Ayrıca bu yapıların giriş cepheleri süsleme ve bezemeleri, taş motifleri ve çini levha süslemelerinde 1. Ulusal Mimari Akımı'nın etkileri görülmektedir. Söz konusu yapıların giriş cephesi dışındaki cephelerinde süsleme elemanları ve simetrik cephe düzenlemesi kullanılmayıp, daha sade ve gösterişsiz tasarım uygulanmıştır. Kat silmeleri ile yatayda cepheler bölünerek katlar arası farklı pencere düzenlemesi de bu yapılarda uygulanmıştır (Çizelge 2).

1.Ulusal Mimari Akımı'nın etkisinde, ülke genelinde inşa edilen yapılar üzerinde kullanılan yaygın süsleme elemanlarından olan anıtsal yalancı kubbe, incelenen eserlerden sadece Hükümet Konağı'nda uygulanmıştır. Ayrıca Hükümet Konağı, Adliye- Jandarma Dairesi ve Vergi Dairesi'nde; dikey çizgilerle yapı köşelerinde ve giriş cephelerinde sütunlar kullanılmıştır (Çizelge 3).

Çizelge 1. Çalışma kapsamında incelenen yapıların zemin kat planları

Aksaray İdadi Mektebi	İl Halk Kütüphanesi	Azm-i Milli T.A.Ş. Un Fabrikası
 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>	 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>	 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>
Aksaray Vilayeti Hükümet Konağı	Adliye ve Jandarma Dairesi	Maliye-Vergi Dairesi
 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>	 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>	 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>
Vali Konağı	Yollar İdaresi	Gazi Paşa Mektebi
 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>	 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>	 <p>ZEMİN KAT PLANI</p>

Çizelge 2. Çalışma kapsamında incelenen yapıların giriş cephe çizimleri

<p>Aksaray İdadi Mektebi</p> <p>KUZUY CEPHESİ</p>	<p>İl Halk Kütüphanesi</p> <p>GİRİŞ (BATI) CEPHESİ</p>	<p>Azm-i Milli T.A.Ş. Un Fabrikası</p> <p>KUZUY CEPHESİ</p>
<p>Aksaray Vilayeti Hükümet Konağı</p> <p>DOĞU CEPHESİ</p>	<p>Adliye ve Jandarma Dairesi</p> <p>GİRİŞ CEPHESİ (ÖN)</p>	<p>Maliye-Vergi Dairesi</p> <p>GİRİŞ CEPHESİ (ÖN) KROKİ</p>
<p>Vali Konağı</p> <p>GİRİŞ CEPHESİ (ÖN)</p>	<p>Yollar İdaresi</p> <p>GÜNEYDOĞU CEPHESİ</p>	<p>Gazi Paşa Mektebi</p> <p>ÖN GÖRÜNÜŞ</p>

Bu araştırmada incelenen Aksaray İli Erken Cumhuriyet Dönemi'nde inşa edilen dokuz adet yapıdan 1.Ulusal Mimari Akımı'nın etkisinde kalan; kamu, sanayi ve eğitim yapılarının mimarları tespit edilememiştir. Ancak bu yapıların inşaatlarında çalışan kalfa ve ustaların o dönemde ülkemizin farklı şehirlerinden Aksaray'da çalışmaya geldikleri araştırmada tespit edilmiştir. Doğal olarak şehre çalışmaya gelen ustaların geldikleri bölge ve kentlerdeki farklı kroki, taslak ve projeleri de yanlarında getirerek Aksaray'da bu projeleri hayata geçirdikleri sonucuna ulaşılabilir. Aksaray eski kent merkezi ve yakın çevresinde konumlanan ve çalışma kapsamında incelenen Erken Cumhuriyet Dönemi yapılarının bu

çalışmayla özgün mimari değerlerinin tespit edilmesi ve korunarak yaşatılmaları için gerekli olan bilgilerin üretilmesi hedeflenmiştir.

Cizelge 3. Çalışma kapsamında incelenen yapıların giriş cephe fotoğrafları

Aksaray İdadi Mektebi	İl Halk Kütüphanesi	Azm-i Milli T.A.Ş. Un Fabrikası
		
Aksaray Vilayeti Hükümet Konağı	Adliye ve Jandarma Dairesi	Maliye-Vergi Dairesi
		
Vali Konağı	Yollar İdaresi	Gazi Paşa Mektebi
		

Kaynaklar

- AKSARAY VALİLİĞİ, 2008. Aksaray Çevre Durum Raporu 2007-2008, Aksaray Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Aksaray Valiliği Yayınları, Aksaray, 299 s.
- AKSARAY VİLAYET GAZETESİ, 1927-1931, sayı: 15-238
- ALPAGUT, L., 2005. Erken Cumhuriyet Döneminde Ankara'daki Eğitim Yapıları, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 85-103
- BOZDOĞAN, S., 2002. Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür, Metis Yayıncılık, İstanbul, 367 s.
- ERDAL, Z., 2003. Aksaray ve İlçelerindeki Evler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çizelge :27-28
- _____, Z., 2014. Aksaray'da Türk Devri Mimarisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, S:419,425.
- GÜL, M. F., 2011. Eskimeyen Aksaray Fotoğrafları Albümü, Aksaray Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, 172 s.
- _____, M.F., 2012. Aksaray Azm-i Milli Türk Anonim Şirketi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s: 3,13,23.
- KONYALI, İ.H., 1974. Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi, cilt 1, s. 242-244, s:333-336,s:1740, s:521,1652, cilt 2.s:2448)
- SÖZEN, M. ve Tapan, M., 1973. 50 Yılın Türk Mimarisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 478 s.
- _____, M., 1984. Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 378 s.
- TOPAL, N., 2009, Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri, Aksaray Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Yayınları No:2, Aksaray, s: 209, s:8, s:32-41, s:16, www.google.com.tr/maps (Erişim tarihi 04.11.2017)
- YÜKSEL, U., 1979. Aksaray 1.Ulusal Mimari Örneklerinden İdari ve Kültürel Yapılar, Konya Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, Yeterlilik Çalışması , s:32